

Bátorság és létbátorság

BÉRES TAMÁS

Paul Tillich félszáz éve írt könyvének újraolvasása

1965-ben született Miskolcon. Teológiai tanulmányait Budapesten és Marburgban végezte, 2002-ben szerzett PhD fokozatot Paul Tillich teológiájáról írt munkájával. Evangélikus lelkész, az Evangélikus Hittudományi Egyetem Rendszeres Teológiai Tanszékének tanácskezelő docense.

**A bátorság a
közbeszédben**

Néhány hónapja jelent meg Németországban Andreas Püttmann könyve, *A bátorság lesz a legfontosabb erény* címmel. Ebben a szerző többek közt azzal a statisztikai adattal néz szembe, hogy az ország lakosainak 93 százalékát 40 évvel ezelőtt kitevő keresztények mára 63 százalékát alkotják a német társadalomnak. Tart Dosztojevszkij jóslatának beigazolódásától: „ha nincs Isten, mindent szabad”, és máris több veszélyes jelét látja a keresztény erények eltűnésének. A német társadalomtudós négyponos javaslatából világosan látszik, hogy nem csupán kívülről ismeri a kereszténységet, amikor bátrabb hitvallásra, hűségesebb imádkozásra, boldogabb hitre és lángolóbb szeretetre buzdít.

Nálunk mostanában nem esik túl sok szó a bátorságról a közbeszéd különféle fórumain, és még az emberrel foglalkozó szakmai lapokban is ritkán találkozunk vele. Ha esetleg igaz is, kissé terméketlen és sematikus volna e mögött rögtön szándékosságot gyanítani, s az egymást követő elmúlt világszemléleteket, társadalomképeket vagy arctalan aktorokat felelőssé tenni. Az olyan hívószavak, mint a multiopcionális-, élmény-, dezintegrált vagy rizikótársadalom, nem vezetnének minket sokkal tovább jellemző vonásaik és névadóik felsorolásánál. Ha ezzel és néhány emblematisz közszereplő szokott értékelésével már végeztünk, előbb-utóbb mindenképp ahhoz a kérdéshez érkeznénk, hogy hol voltunk mi magunk az egyik születésénél vagy a másik kimúlásánál, és hogy a jelenleg is folyó váltásnál ülő vagy állóhelyünk, vagy történetesen szervezői karszalagunk van-e. A terméketlenség látszó kérdés ily módon vezet el ahhoz a nagyon is életszerű felismeréshez, hogy hiányzó fogalmainkat ne a rajtunk kívül eső társadalmi megnyilvánulási formák valamelyikén kérjük számon, hanem keressük, s ha megvan, örömmel üdvözljük saját értékeink közt vagy egyéni és közösségi életünk határmezsgyéjén. Személyes lehetőségeink és közösségi felelősségünk ismeretében érdemes rácsodálkoznunk arra a helyzetre, hogy a bátorság, mely mint emberi erény legitim módon építhető és erősíthető közösségi viszonyainkat, mégis oly ritkán kerül szóba. Pedig nemcsak hasznos és értelmes, hanem építő viták is folyhatnának róla széles körben.

A munkaetika példája

Egyik ilyen kiemelkedő lehetőség volna a *munkaetika* terén folytatott vita a közös értelmezés érdekében. Beszélgetnünk kellene azok bátorságáról átfogóan és részletesen is, akik mindennapi munkájuk során fokozottan ki vannak téve a veszélynek, hogy emberi kapcsolataikat bármely heteronóm, például eszközi vagy technikai szem-

léletnek vessék alá, s ezzel pácienseiket, ügyfeleiket, tanítványaikat vagy a gondjaikra bízottakat sodorják még nagyobb veszélybe. A néha alig takargatott munkáltatói cinizmussal szemben is volna hely a bátorság helyi értékeinek végiggondolása számára. Ezekből a beszélgetésekből minden kétséget kizáróan kiderülne, hogy az adott szó, a vezetői stílus, a szervezeti küldetésnyilatkozat vagy a vállalati vízió közösségbarát értékei melletti kiállás legalább olyan jelentős üzleti faktor, mint a vállalati társadalmi felelősség bármely más, divatos és jövőképes tétele. Kiderülhetne, hogy a bátorság nem egyet jelent a csapatépítő tréningek paintball meccsein bevitt pontszámok összegével, a tanárverő diákok népszerűségének alapjául szolgáló tettelegességgel, a kockáztatással vagy az extrém sportok valamelyikével. Ezzel szemben bátorságnak nevezhetjük a közösségi tervezés és kivitelezés számos formájában való konstruktív részvételt, a legjobb meggyőződés szerinti kitartó munkát, a mindenkori jelen-lét tudatosítására irányuló szellemi-lelki erőfeszítést, a vállalt értékek melletti következetes kiállást, hogy csak néhány lehetőséget említsünk.

Az egyéni etikai felelősség elhárítása

A munkaetika példája, a bátorság helyi értékeinek végiggondolása és a hozzá tartozó konkrét példák alkotta befejezhetetlen sor már utal arra a nehézségre, amely az etika általános helyzetét jellemzi ma. Nem pusztán arról a hermeneutikai kérdéstről van itt szó, hogy az etikai tájékozódás nehézségeinek vállalásához önmagában is az értelmes döntés bátorságára lenne szükség. Ennek hiányában ugyanis az ember etikai megnyilvánulása, a mérlegelés, döntés és felelős cselekvés hármásának helyébe az egyén szintjén redukciós helyettesítő megoldások kerülnek, amelyek lényegében elvégeztelenül engedik tovább az egyéni megoldást igénylő kérdéseket a további, közösségi szintekre, amelyeken ezek már elvégezhetetlenek. A szubszidiaritás első szintje az egyén, akinek etikai döntése konkrét cselekvésként épül be a közösségi cselekvésbe. A közösség felelős, arcvonalbeli tagjának lenni, önmagában véve is bátorságot igénylő szerep.

Az átfogó etikai diskurzusok háttérbe szorítása

Az egyéni etikai felelősség elhárításán kívül az átfogó etikai diskurzusok háttérbe kerülésének, elsorvadásának jelensége is nehezíti a kifejezetten etikai kérdésekkel foglalkozó viták számának és jelentőségének emelkedését. A pragmatikus gazdasági és kutatási szempontok átfogó etikai tényerése következtében a széles körű társadalmi párbeszéd lehetősége gyakorlatilag megszűnt, és a kérdések konkrét, alkalmazott etikai területekre kerültek át. Az ebben a közegeben végzett etikai értékelések nem veszítették el ugyan azt a lehetőséget, hogy a szóba jövő módszerek bármelyikét alkalmazzák rajtuk, de az emberi és közösségi étellel kapcsolatos intuitív és termékeny, gyakorlatilag is publikus megvitatás esélye drasztikusan lecsökkent. A bátorság mint erény (illetve személyiségvonás vagy érték) esetében ennek értelmében viszonylag könnyen elképzelhető az a helyzet, hogy néhány szaketikai terület kiemelje és kiemelkedően fontos kérdésként folytasson vitát róla a nem is túl távoli jövőben. A katonák, rendőrök, tűzoltók, mentősök, légikísérők számára

ugyanis a bátorság az eredeti, Platónnál látott helyzetéből kiemelve, kis fáradsággal, a köznyelvnek is megfelelő módon, csaknem közvetlenül értelmezhető, mivel a felsorolt élet- illetve vagonmentő foglalkozásokban tevékenykedők feladatukra nagyrészt megfelel Platón államelméletben alkalmazott erényetikájának. Ahhoz azonban, hogy a bátorság mint erény más társadalmi feladatokat ellátók esetében is lényeges kérdéssé váljon, mindenekelőtt az általános etikai diszkusszió szokásának kellene megerősödni és a kultúra részévé válnia. Mint mondtuk, erre a mai társadalmunkban átfogó módon egyelőre nincs nagy esély, de a személyes és más közösségi kezdeményezések keretében folyamatosan lehetőség nyílik rá.

Felelősségetika és erényetika

A kisebb-nagyobb nemzeti közösségektől a világszervezetekig húzódo, egyházi és civiltársadalmi keretek közt van alkalma a kortárs kereszténységnek is arra, hogy morális útmutatásaival, illetve etikai mérlegeléseivel járuljon hozzá a világ állapotának formálásához. Etikai érvelésükben a protestáns egyházak tagjai legelterjedtebben a felelősségetikát használják. Ritka eset, hogy mondanivalójukat erényetikai keretek közt fejtsék ki, a Német Protestáns Egyházak és a Német Püspökkari Konferencia Tanácsának egyik legutóbbi (közös) állásfoglalásában mégis volt erre példa. A *demokráciához erények kellenek (Demokratie braucht Tugenden)* című, négy éve megjelent dokumentumban a római katolikus és protestáns egyházvezetők és teológusok együtt elemezték a demokráciában élő keresztények helyzetét, cselekvési lehetőségét és a társadalom alakításával járó felelősség természetét, és nyújtottak szempontokat az átgondolt közös cselekvés számára. A közös iratban nem a klasszikus görög filozófiai, kardinális és a teológiai erények részleteiről esik szó, hanem a társadalmi együttéléshez nélkülözhetetlen begyakorolt képességről, az erény eredeti jelentése felől közelítve. Az irat a közös etikai értékelő munka lehetőségének egyik fontos dokumentumaként azóta is azt jelzi, hogy az emberiség gondolkodásának közös kulturális hagyománya mindkét egyházi fél számára saját anyagként használható fel.

Létbátorság

Ezt a benyomást erősíti meg a bátorság Paul Tillich által kifejtett helye és szerepe is a nyugati gondolkodás történetében és a szerző teológiájában. Tillich 1952-ben írta *Létbátorság*¹ című rövid könyvét, mely ma is izgalmas olvasmány. A bátorságot nem pusztán erényként, hanem ontológiai mélységében igyekszik megérteni és megérteni olvasóival, s ehhez nemcsak filozófiai és teológiai, hanem sok lélektani megfontolást is felhasznál. Különlegesen érdekessé teszi gondolatait az a tény, hogy húsz éves észak-amerikai tartózkodása alapján az amerikai társadalom európaival való összevetését is elvégzi röviden ebben a bátorság oldaláról. Bár a könyv már több mint fél évszázados, az evangélikus teológiai gondolkodásban azóta sem volt ehhez hasonlóan átfogó vállalkozás a bátorság értelmezésére. Egy fél évszázados, jelentős könyv esetében már a hatástörténetéről is sokat írhatnánk, a kötet mégsem annyira közismert és főleg

¹Paul Tillich: *Létbátorság*.
(Ford. Szabó István.)
Teológiai Irodalmi
Egyesület,
Budapest, 2000.

nem annyira idejétmúlt, hogy érdektelen lenne gondolatmenete legfontosabb pontjainak kiemelése.

Szókratész bátorsága

A bátorságnak már Platónnál és Arisztotelésznél, a többi erény közt biztos helye van, s ez a hely máig meghatározza, ahogyan az erényekről általában gondolkodunk. Platón *Lakhész* dialógusának tanúsága szerint azonban Szókratész és beszélgetőtársai előtt talányos a bátorság erényként való meghatározása, és végül nem is tudják definiálni. Szókratész kudarca arra irányítja rá a figyelmet, hogy aki a bátorság megértésének nyomába kíván eredni, annak mindekelőtt az embert kell megértenie, a bátorság etikai kérdése ezért elvezet a lét ontológiai szerkezetének kérdéséhez. Az etikai és ontológiai kérdésfeltevés a „létbátorságban” (*Mut zum Sein*) összegződik: ezzel az etikai megállapítással mond igent az ember önmaga létére, a létezés minden olyan zavaró részlete ellenére, amely kibékíthetetlen ellentétben áll önigenlésével. A létbátorság tehát nem egy feszültségterhes kérdés megnyugtató lezárása, hanem a szókratészi probléma életben tartása.

Félelem és szorongás

A bátorság erő felőli megértését (Platóntól Aquinói Tamásig) a bölcsességgel (sztoikusok), az önigenléssel (Spinoza) és az étellel való társítás (Nietzsche) követi. Főként ezeken a lépcsőfokokon át bővül ki a bátorság jelentése odáig, hogy magába olvassza a lét és nem-lét feszültségét, mely kettősséget az ember szorongásként él meg. A szorongás természetes jelenség, amely saját végességünk tudatát kíséri. A szorongás és félelem el nem választható kapcsolatban áll egymással. A szorongó ember tárgyat akar keresni szorongásának, mert ezzel a szorongás már félelemmé válna, s mint ilyen, az ember a bátorság segítségével már képes volna szembenézni. A félelem legveszedelmesebb eleme a szorongás, míg a szorongás folyamatosan félelemmé kíván válni. A kapcsolatot a halálfélelem példája teszi érthetővé. Amíg valóban félelemről van szó, addig konkrétan tudjuk, hogy a halálunkat okozó, lehetséges betegséget vagy balesetet, s az ezzel járó szenvedést vételezzük elő. A szorongás azonban már a halál utáni nem-létre irányul, amely nem szelídíthető meg. Bármilyen tapasztalattal próbáljuk is felruházni, ellenáll kísérleteinknek.

A szorongás típusai

A lét nem-lét általi fenyegetéséből három szorongás-típus ered. A nem-lét fenyegeti az ember létezési (ontikus), spirituális és morális önigenlését. Mindhárom esetben szó lehet e fenyegetés viszonylagos és abszolút megvalósulásáról, s ennek megfelelően lép fel az ontikus önigenlés esetében a végzettől vagy a haláltól, a spirituális esetében az ürességtől vagy az értelmetlenségtől, a morális önigenlés esetében a vétektől vagy a kárhooztatástól való szorongás. A három szorongási forma rendszerint együtt jár, de az egyik általában jellemzőbben határozza meg a szorongás konkrét esetét a többinél, s a létbátorság is irányulhat egy vagy több szorongás leküzdésére ugyanabban az esetben. A három szorongás-típus a világtörténelem különböző időszakainak közhangulatát is jellemezte.

Az ókori kultúra végén az ontikus szorongás volt a jellemző. Az addig megszokott és megismert társadalmi rend felbomlott, Nagy Sándor keleti hódításai, Caesar és Augustus terjeszkedései, az Augustust követő uralkodók zsarnokoskodásai és az akkori számos más jelenség következtében az egyénen elhatalmasodott az érzés, hogy nem képes az őt és életét meghatározó erők befolyásolására. Ez a szorongás sokakban felkeltette ugyan a végzettel és halállal való szembe fordulás vágyát, de sem a sztoicizmus, sem a szkepticizmus morális radikalizmusa, sem a misztériumvallások spirituális fegyelme vagy szélsőségségei nem bizonyultak elegendőnek az egzisztenciális fenyegetettség érzésének leküzdésére. A helyzetben a kereszténység elterjedése változtatott a morális szempont rendkívüli kihangsúlyozásával. Az egyéni bűn és bűnbocsánat gyakorlatának kiemelésével ekkor képessé tette az embereket az ontikus bizonytalanságérzés leküzdésére. A bűn és következményei miatti szorongás azonban egyre nőtt. Egyre gyakrabban jelennek meg a művészetekben és a prédikációkban egymás segítő társaiként a halál és az ördög, sokasodnak a kárhozat elrettentő ábrázolásai. A reneszánsz Fortuna és a csillagjóslás felé fordul segítségért. A késő középkort nem az értelmetlenségtől vagy a végső megsemmisüléstől való szorongás jellemezte elsősorban, ezt igazolják a nagy teológiai rendszerek és a túlvilági élet berendezésének számos jele: a purgatórium, a menny és a pokol ábrázolásainak elterjedése. E kor végét a vétek és kárhozat által keltett morális szorongás hatja át. Az újkor elejére jellemző társadalmi változások: a politikai hatalom központosulása, az állami abszolútizmus kiépülése és a korai kapitalizmus megjelenése tudták végül visszaszorítani a középkor-végi morális fenyegetettség érzéseit. Az abszolútizmus hanyatlása, a liberalizmus és a demokrácia kibontakozása a technikai civilizáció önmaga ellen fordulásának nyitott kérdéseivel pedig a spirituális nemlét fenyegetését hozta el az újkor végére.

Ez utóbbi korszaknak, azaz saját kora jellemzésének később még nagyobb teret is ad Tillich. A részként-lét és az önmagaként-lét megkülönböztetésével biztosítja, hogy az egyik oldalon a kollektivisták jellegű társadalmak szerepeljenek, a másik oldalon pedig a modern individualizmus története álljon. A részként-lét bátorságával kapcsolódik az ember a társadalomhoz, amely — mint az imént láttuk — általában képes őt egyszerre vezetni és megvédeni. A társadalmak átmeneti korai és a bennük közben is tapasztalható zűrzavaros időszakok azonban egyértelművé teszik önmagukban vett elégtelenségüket az egyéni élet átfogó vezetése iránt. Az egyén és társadalom kapcsolatának több esetében kialakulhat a szorongás patológiás változata is, az eddig tárgyalt természetes szorongással szemben. A szorongás a bátorság felé fordítja az embert. Egyrészt az ennek az oka, hogy a bátorság képes magára venni a szorongást. A bátor önigenlésben ugyanis benne van a nem-léttel való szembesülés tudatossága is. A bátorság nem szünteti meg az egzisztenciális szorongást, hanem szembenéz vele. Másrészt ott, ahol a bátorság hiányzik, a szorongás csak a reménytelenség

felé fordíthatna. A reménytelenségtől való menekülés legrövidebb útja pedig a neuroziszba menekülés, mely során az egyén arra tesz kísérletet, hogy a nem-léttel való szembesülést a lét elkerülése árán valósítsa meg. Ebből a „létfogyatkozásból” ered önigenlésének gyengülése, amely miatt a patológiás szorongásban élő ember saját lényegi léténél kevesebbre mond igent, lemond képességeinek egy részéről, hogy a többit megtarthassa. A neurotikus és nem neurotikus szorongás közötti határ nem túlságosan széles. Az átlagember önigenlése is neurotikussá válik akkor, amikor az általa ismert világ annyira megváltozik, hogy veszélyezteti a félelem megszokott tárgyait, amelyek konkrét ismeretében bátran választotta önigenlését. Mint mondtuk, a neurotikus, patológiás szorongás nem képes elviselni a lét és nem-lét feszültségét, és e feszültség megszüntetésén kezd fáradozni. A fennálló szorongás kikerülésére csak nem valóságos alapon nyílik esélye. A végzetten és halállal szembeni szorongást nem valós biztonságtudatra, a morális téren megnyilvánuló szorongást hamis tökéletesség-érzésre, a spirituális szorongást alaptalan bizonyosságra igyekszik felcserélni.

**Spirituálisan
megformált vitalitás**

A megváltozott világban történő továbbélés legfontosabb záloga a vitalitás. A biologizmus tévedéseitől és az ideologikus alkalmazásaitól elhatárolódva a vitalitást Tillich összeköti az intencionalitással, mely nem különíthető el az ember lényének teljességétől. A legnagyobb vitalitással az rendelkezik, aki a szó, illetve a nyelv által megszabadul adott kötöttségétől. Az erény görög jelentésével is megegyezik ez a felfogás annyiban, hogy az *areté* nem csupán a kimagasló értékek felismerését vagy elfogadását jelenti, hanem jelentéséhez tartozik az a végső próba is, hogy ezekért kész-e valaki feláldozni önmagát. Az erény így nem más, mint spirituálisan megformált vitalitás.

**A bátorság
a kollektivisták jellegű
társadalmakban**

A közösségi és egyéni létezés polaritásában kerül sor a kollektivisták jellegű társadalmak jellemzésére, melynek során kollektivistának a törzsi, természeti társadalmak minősülnek, és a középkori realizmus. Az ilyen társadalmakban élő egyének énje vagy éntudata nem folyik egybe, nem válik mi-énné. Az önigenlés bátorsága egyéni vonás, a rész-ként-lét elfogadásának bátorsága. Az újkollektivisták társadalmak körébe a fasizmus, nemzetiszocializmus és kommunizmus társadalmi tartoznak, és a kollektivisták társadalmaktól az autonóm ész felszabadulása, a technikai civilizáció kialakulása, a kialakulása-kori versenyhelyzet gyengítő hatása és a totalitárius módszerek alkalmazása különbözteti meg őket. Ellentmondásosságuk egyik jele, hogy tagjaik, részként-való-létük elfogadásának bátorságával, a totalitárius állam egyénnel szemben megengedhető terrorjára mondanak igent, s ezzel egyszerre mondanak igent és nemet saját létezésükre. Végül — a liberalizmus és demokrácia összecsapása melletti lehetőségként — demokratikus konformizmusnak nevezi a szerző az észak-amerikai társadalmat, melyben az önigenlés — a nemzetek közt páratlan módon — az emberiség teremtő fejlődésében való részvétel tudatában megy végbe.

Az önmagaként-lét bátorsága kapcsán elsősorban az individualizmus kialakulásának történetébe, valamint az egzisztencialista felfo-

**A létbátorság
az egyházban**

gás és az egzisztencializmus közti különbségekbe avat be Tillich, hogy elvezethessen ahhoz a felismeréshez, hogy a korabeli egzisztencializmus legjelentősebb gondolata a kétségbeesés bátorsága. Ezekben a lapokon jól érezhető, hogy számára az egzisztencializmus a legutolsó számottevő filozófiai irányzat, legalábbis az öreg kontinensen.

A kétségbeesés bátorsága lényeges szerephez jut a befejező, paradoxonokkal sűrűn átszőtt teológiai fejezetben. Az evangélikus teológiai örökség alapjaiig nyúl itt vissza, miközben folyamatosan aktualizálja azt. A fejezet címe: *Az elfogadtatás elfogadásának bátorsága*, nemcsak egyik leghíresebb igehirdetésének témáját idézi fel a Róm 5,20 alapján (El vagy fogadva!), hanem a megigazulás tan központi összefüggéseit is. Abból a már ismert megállapításból kiindulva, hogy a bátorság a lét önigenlése a nemlét ténye ellenére, sorra veszi a misztika és a személyes Isten-találkozás bátorságának sajátos vonásait. A sor harmadik elemeként tárgyalja a hit paradigmáját, mely meghaladja az első kettőt. A hitet a lét hatalma által megragadott létállapotként írja le, mely áthidalja az Isten-ember találkozásban nyilvánvalóvá váló ontológiai paradoxont, hogy tudniillik az önmagaként-lét végtelenül meghalad minden véges létet. A létbátorság legégetőbb kérdésére keresi a választ a korunkat jellemző értelemvesztés horizontján: „Van-e olyan hit, mely képes együtt élni a kétséggel és értelmetlenséggel?” „Ha az élet ugyanolyan értelmetlen, mint a halál, ha a bűn ugyanolyan kétséges, mint a tökéletesség, ha a lét immár épp annyira értelmetlen mint a nemlét, akkor mire alapuljon a létbátorság?” A hit itt csak a teizmus istenét meghaladó Istent keresheti, mert csak az „Istենen túli Isten” tapasztalata vagy elfogadása haladhatja meg a részként-lét bátorságát és az önmagaként-lét bátorságát. Ebben az egyháznak is lényeges szerepe van. Csak a szavaiban és életében az „Istենen túli Istenhez” emelkedő és szimbólumait megőrző egyház képes a kétséget és értelmetlenséget is magába fogadó bátorság közvetítésére. Az ilyen egyházban való részként-lét esetében kaphatja meg az egyén azt a létbátorságot, amelyben nem kell elvesztenie sem saját énjét, sem saját világát. „*A létbátorság abban az Istenben gyökerezik, aki akkor tűnik elő, amikor Isten eltűnik a kétség miatti szorongásban.*” Ezekkel a szavakkal fejeződik be könyv, mely sok kérdést nyitva hagy és sok további kérdőjelet fogalmaz meg.

**Tillich könyve
példát mutathat**

Tillich gondolatmenetei sokkal inkább nevezhetők invenciózusnak ebben a könyvben, mint elemzőnek. Az is helyes, ha egy az egzisztencializmus uralkodó világérzésének hátterén inspirált művet nem jut eszünkbe örök érvényűvé kikiáltani. Abban azonban mindannyiunknak példát adhat, hogy hogyan valósíthatjuk meg a személyes tájékozódásunkat esetleg a ránk bízottaknak szóló útmutatás szándékával a mindenkori kortárs kultúra hangsúlyainak ismeretében. Egyetlen példa arra, hogy hogyan lehetünk, maradhatunk gondolkodók és hívők egyszerre, és hogy honnan merítsünk bátorságot a bátorság szó konkrét és átfogó jelentéseinek elengedhetetlen és hatékony, közösségi értelmezéséhez.